

33 Пак там, с. 126.

34 Пак там.

35 Пак там.

36 Маркова, А. Цит. съч., с. 15-16.

37 Демиденко, А. Цит. съч., с. 79.

ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В НЯКОИ ДИАЛЕКТИ НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ

ЛЮБКА СТОИЧКОВА

Особеностите в диалектите на бесарабските българи са тясно свързани както с историческата съдба на българския народ, така и със специфичното за нашия език движение от синтетизъм към аналитизъм.

Когато започва масовото преселване на българи в територията на Русия - средата на XVIII век - народният говорим език вече е претърпял значителни фонетични и граматични промени. Завършен е прехода към аналитизъм, в резултат на което се е разпаднала падежната парадигма при имената, появила се е категорията определеност, обогатила се е темпоралната система при глагола, синтетичните форми за образуване на бъдеще време и степенуване на прилагателните имена и наречията са заменени с аналитични и т. н. Аналитичният език на българските преселници в Бесарабия е подложен на силна интерференция от синтетичния руски и украински език, но тъй като българското население живееело на големи групи, компактно, то запазва своето етническо и диалектно единство. Тия българи не са случайно обединена маса емигранти из области на разни диалекти, а отделни цялости със свой единен диалект /Стойков, 1962, с.113/. Именно по тази причина интерференцията засяга най-последователно лексикалния пласт, който изобилства с русизми и украинизми, в много случаи граматически побългарени. Ето няколко примера, проявени на синтактично равнище: Обдите, тапетите' [ста̀нава], дороги, скъпи'; Говорете [по-громко], по-високо'; Донеси ми по-голямата [кастр'ул'а], тенджера; Аз ми [тр'аба] нов пылесос, прахосмукачка'; Тази вечер ще выступават, ще имат преставление' по-големите деца от школата, училището' и мн. др.

В своя "Атлас болгарских говоров в СССР" М., 1958 екипът учени под ръководството на С. Б. Бернщейн предлага 109 карти, където са регистрирани фонетичните, акцентологичните, морфологичните и лексикалните особености на българските говори в бившия СССР. В "Атласа" се разграничават тракийски, балкански, чишийски, чушмелийски и олшански говори.

Тъй като лексикалният материал, който се предлага тук, е събран от Криничное и Червеноармейское /Кубей/, според класификацията на Бернщейн диалектът на тези села се отнася към шуменския тип говор.

Без да се спираме на неговите диалектни характеристики, ще интерпретираме фактическия материал главно с оглед връзката между форма и съдържание на някои диалектизми. Ще се спрем на промяната в лексикалното им значение, което е в посока към стесняване на семантичния обем на лексемата, пълна промяна на значението и или създаване на етнографски диалектизми по семантичните признаци "сходство" и "предназначен за".

Както вече се посочи, диалектите на бесарабските българи са наводнени с русизми и украинизми. В. А. Колесник /Колесник, 1991, с.30-31/ пише, че "за наименованията на много предмети от бита се употребяват само руски думи: *утиог*, *ютия'*, *хлебница*, *кутия за хляб'*, *люстра*, *полилей'*, *клеьонка*, *мушама'* и т. н. Значителен според авторката е броят на русизмите за название на професии от по-ново време: *парикмахер*, *фризьор'*, *кухарка*, *готвачка'*, *сторож*, *пазач'*, а също така и на нови битови реалии: *лехкува машина*, *лека кола'*, *газета*, *вестник'*, *часы*, *часовник'*, *журнал*, *списание'* и др.

В говорите на бесарабските българи има и заемки от украински език, например: *викно*, *прозорец'*, *сирники*, *кибрит'*, *клямка*, *ключалка'*, *грабина*, *подвижна стълба'*.

Интересен в лексикално отношение според В. А. Колесник е фактът, че един и същ предмет в различните села има различно наименование, но нито едно не съвпада с книжовното в съвременния български език. Със значение "прозорец" се срещат *джам*, *пенджур*, *цъкло*; за "царевича" се използват *папур*, *мисир*, *кукуруз*, *гугули*, *влашка*, *арабка*, *пашой*, *папушой*, *мамули*, *мамуля*; разнообразни са и наименованията на картофите. Както посочва Стойко Стойков, причината за множеството названия на царевича и картофите се дължи на факта, че те са заети от съседни страни заедно с растенията, а на домашна почва са добили множество фонетични и морфологични разновидности /Стойков, 1962, с. 165/.

Но и тези диалекти са достигнали до нас "в този традиционен вид, който днес откриваме само в селата и който ни

е познат повече или по-малко...като диалект на нашите родители, деди и прадеди" /Бояджиев, 1986, с. 125/.

Като най-чувствителни към вътрешнолингвистичните и екстралингвистичните фактори думите "могат да претърпят в течение на езиковия развой промени от различен характер - фонетични, граматични, семантични" /Георгиев, С., Р. Русанов, 1975, с. 83/. Фонетичните и морфологични варианти на отделните думи в диалектите се дължат на отсъствие на нормативност, присъща на книжовния език, но те не се отразяват върху семантичната им диференциация. Затова, предвид семантичните особености на фактическия материал, той е разпределен в следните структурно-семантични редове:

- за наименование на предмети от бита;
- за наименования на дрехи, обувки и атрибути към тях;
- за наименования на храна;
- за наименования на дървета и цветя;
- други

Що се отнася до връзката между смисъла на изследваните диалектизми и звученето им, т. е. до начина, по който се означава понятието с дума, особеностите на вътрешната им форма се свеждат до:

- лексеми със стеснена вътрешна форма;
- лексеми, образувани по семантичен признак "предназначени за";
- лексеми, образувани по семантичния признак "сходство";
- лексеми с неясна вътрешна форма.

Фактическият материал е групиран във формални редове без подробно лексикално и семантично тълкуване, тъй като не само всеки ред, но и всяка лексема биха могли да бъдат предмет на самостоятелно проучване и анализ.

Типологията на лексикалните прояви в диалектите, семантичната динамика, която има различни прояви и насоки, ще бъдат проследени в други разработки, съобразени с моделите, предложени от доц. В. Радева и други съвременни диалектолози.

Лексеми със стеснена вътрешна форма

Както сочат С. Георгиев и Р. Русинов /Георгиев, С., Р. Русинов, 1975, с. 85/, за стесняване значението и употребата на думата се говори тогава, когато е назовавала по-широко по обем и съдържание понятие, а след това е започнала да назовава по-тясно по обем и по съдържание понятие. Според Т. Бояджиев /Бояджиев, 1986, с. 64/ стесняването на значението на думата е порядко явление в езика. Специалистите по историческа лексикология подчертават, че този процес върви паралелно с избистряне и утвърждаване само на едно значение и се развива в рамките на семантичното поле, към което думата принадлежи. Ето и част от случаите, в които е налице стесняване обема на първоначално назованото понятие:

СЕМАНТИЧЕН РЕД ПРЕДМЕТИ ОТ БИТА

[ватрал], ръжен' < укр. *ватрал*, огнище'

[дамче], килер' < тур. *дам*, обор'

[ипийа], пезул' < тур. *капия*, врата'

[камара], спалня' < рум. *камарашин*, ключар'

< диал. *камара*, едно върху друго'

[карналка], закачалка' < диал. *въртележка*

[мендилка], парцалче за миене на съдове' < диал. *мендил* всякакъв парцал

[огрибач], ръжен' < диал. *огрибка*, ножче за стъргане на нощви'

[тербии], поводи', юзди' < тур. *тербие*, възпитание'

[тръкало], велосипед', диал. *търкало*, всякакъв вид колело'

[файа], антре', пруст', коридор' < тур. *сая*, кошара за овце'

[хагъл], обор' < тур. *агъл*, зимна кошара за овце'

[чулд], калъфка за възглавница' < диал. *чул*, завивка за кон или вол', чувал'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ДРЕХИ, ОБУВКИ И АТРИБУТИ КЪМ ТЯХ

[балоска], забрадка' < диал. *бариш*, копринена кърпа за глава'

[барашка], специална кожа за украсяване на върхна женска дреха' < рус. *баран* -, овен'; *бараний*, овнешки /кожа, калпак/'

[бришинка], червен ширит, с който се украсява женско елече' < кн. *ибришим*, цветен памучен или копринен конец'

[вистон], празнична мъжка риза' < кн. *висон*, някогашна скъпа тъкан'

[ивица], домашно тъкан женски колан' < кн. *ивица* дълга и тясна част от някаква материя

[кичер], брошка' < кн. *кича*, китя, украсявам дреха или нещо друго'

[мода], празнична забрадка' < кн. *мода* - господство в дадено време на едни или други вкусове, предпочитания или външни фази в предметите на бита, най-вече в облеклото.

[перце], книжно цвете за украшение' < кн. *перо* - израстък по кожата на птица, който служи за облекло, хвърчене и украса

[пр'асуа], мая за сирене' < диал. *пресол* зелева чорба

[сухички], домашни бисквити' < кн. *сух*, лишен от влага'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ДРУГИ

[граматка], книга' < диал. *грамотник* образован човек

[ерек], кол' < тур. *ерлия*, местен, кореняк жител'

[канига], хартия' < остар. *книга*, хартия'

[нанашко], кръстник' < диал. *нанка*, вуйна', пелена'

[халай], народ', навалица' < тур. *алай*, полк'; < диал. *алай*, дружина', свита'

Първоначалното значение на посочените думи, както и техният произход са цитирани според Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. С., 1974.

Лексеми образувани по семантичния признак 'предназначен за'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ПРЕДМЕТИ ОТ БИТА

[бакърница], закачалка или място за бакър'/котел, кофа/

[бигонка], [бихонка], велосипед'

[заданроклите], ръчно изработена закачалка за дрехи', пръчка на която се окачват рокли'

[пумифка], парцал за миене на съдове'

Тези лексеми могат да се отнесат към т. нар. етнографски диалектизми или етнографизми, за които Т. Бояджиев смята, че се отличават с нещо по-особено в употребата и значението си..., не се използват в други диалектни райони, нямат широко териториално разпространение /Бояджиев 1986, с. 128/.

Лексеми, образувани по семантичен признак "сходство"

СЕМАНТИЧЕН РЕД ПРЕДМЕТИ ОТ БИТА

[бумбак], уплътнител от вълна или памук, който се поставя между двойни прозорци' < диал. бумбалник - нещо недодялано, неестетично

[гърлич], землянка за съхраняване на картофи' < диал. гърлям, загърлям - покривам с пръст зеленчуци'

[копка], топлийка' < кн. копче, главичката на топлийката

СЕМАНТИЧЕН РЕД ХРАНИ

[патки], пуканки'

[масурчи], бонбони'

[гушки], сарми'

[топки], бонбони'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ДРЕХИ, ОБУВКИ И АТРИБУТИТЕ КЪМ ТЯХ

[летник], лятна дамска жилетка или полупалто'

[напухи], подпльнки'

[парадийа], шапка с периферия'

[шушудки], волани върху рокля'

[самов'аз], вратовръзка'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ДРУГИ

[луш'тийа], призрак', привидение'

Лексеми с неясна вътрешна форма

Възможно е някои от лексемите, които тук се определят като единици с неясна вътрешна форма, да са фонетични или морфологични варианти на заемки от румънски, унгарски или други неславянски езици, а също така да са диалектизми с руски, украински или молдовски произход. Тъй като обаче те липсват в Речника на редки, остарели и диалектни думи, ще приведем без коментар значението, с което се употребяват в диалектите на бесарабските българи.

СЕМАНТИЧЕН РЕД ПРЕДМЕТИ ОТ БИТА

[букофка], гребен'

[бурде], мазе'

[гермичка] -, напречна дъска, свързваща дъските на скован стол'

[кишкил], черпак', голяма лъжица'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ДРЕХИ, ОБУВКИ И АТРИБУТИ КЪМ ТЯХ

[баска], дамска жилетка'

[бид'ан], кожено елече'

[бринка], кожена връв'

[твинчи], сако'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ДЪРВЕТА И ЦВЕТА

[брандушка], кокиче'

[сикамица], черница'

СЕМАНТИЧЕН РЕД ДРУГИ

[джандареф], светлосин'

[попуничка], сврака'

[раскърдаш], безредие'

Оригиналният лексикален материал дава възможност за различни лингвистични интерпретации. Предложеният подход е само един от вариантите, при това формален, за семантична класификация. Възможно е при по-прецизен семасиологичен и етимологичен анализ на думите да се окажат в други редове. Ясно е, че лексиката в диалектите на бесарабските българи трябва да бъдат подробно анализирана.

ЗАБЕЛЕЖКА

Част от фактическия материал е събрана лично в селата Криничное и Кубей - Одеска област през 1989 година, а друга част ми предостави от архова си В. А. Колесник, преподавателка по български език в Одеския университет.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Б о я д ж и е в , Т. Българска лексикология. С., 1986.
 Български гълковен речник. С., 1973.
 Г е о р г и е в , Р. С. Русинов. Лексикология на съвременния български език. Велико Търново. 1975.
 К о л е с н и к , В. А. Говорите по-български правилно. Одеса, 1991.
 Речник на редки, стари и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. С., 1974.
 Р у с и н о в , Р. История на новобългарския книжовен език. С., 1984.
 Русско-българский словарь. М., 1975.
 Русско-украинский словарь., Київ, 1976.
 С т о й к о в , Ст. Българска диалектология. С., 1962.
 Украинско-російський словник. Київ, 1976.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	5
Preface	13
1. В. Тъпкова-Заимова, Пл. Павлов - Северните "варвари" и Черноморието	21
2. Ст. Йорданов - Обичаят "свещена пролет" у прабългарите и механизмът на преселенията им в Северното Причерноморие и на Балканите	30
3. Р. Рашев - Мадарският гроб III/5 и аналозите му в Северното Черноморие	52
4. Г. Атанасов - За един старобългарски скален манастир от X-XI в. в Централна Молдова	61
5. С. Муртузалиев - Емиграция на българи в Пруто-Днестровското междуречие през XV в. - началото на XVII в.	74
6. А. Андреев - Сведения за българи в Северното Черноморие през XVII в.	84
7. Кр. Мутафова - Теории и хипотези за гагаузите	94
8. Ел. Дроснева - Българските преселници и руската наука преди Кримската война	110
9. И. Грек - Преселването на българи от бесарабската част на Молдавското княжество в Приазовието /края на 50-те - началото на 60-те години на XIX в./	129
10. Г. Плетньов - Русия и преселването на българи след 1862 г.	143
11. М. Люлюшев - Поглед върху българските централни училища в Бесарабия през втората половина на XIX в.	152
12. И. Стоянов - Тайният централен комитет и българите в Южна Русия	162
13. К. Калчев - Бесарабци - офицери в българската армия по време на Първата световна война /1915-1918 г./	174
14. Н. Червенков - Одеското българско настоятелство - защо преставя да съществува? //Документален източник/	186
15. К. Пенчиков - Бесарабският въпрос в международните отношения. 1918-1920 г.	193